



## عوامل مؤثر بر رشد سکونتگاه‌های پیراشهری بیرجند

پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۴/۰۷

دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۲/۰۶

صفحات: ۷۸-۵۹

جواد میکائیکی؛ دانشیار گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.  
زهرا شیرزور؛ استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.  
بهاره جعفری سهل‌آباد؛ دانشجوی کارشناسی ارشد گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

چکیده	واژه‌های کلیدی
<p>سکونتگاه‌های پیراشهری یکی از پیامدهای بارز توسعه شهری می‌باشد که در شکل‌گیری آن‌ها، مهاجرت‌های روستا - شهری و مهاجرت‌های شهرگیز نقش اساسی دارد. پیراشهرنشینی به‌عنوان رشد شهرنشینی در نواحی پیرامونی و فرایند تبدیل نقاط سکونتی با ماهیت روستایی به شهری تعریف می‌شود. هدف این مقاله بررسی عوامل مؤثر بر رشد سکونتگاه‌های پیراشهری بیرجند است. نوع پژوهش بر مبنای هدف، کاربردی و روش انجام تحقیق از نوع توصیفی با روش پیمایشی است. جمع‌آوری اطلاعات با روش کتابخانه‌ای و پیمایشی انجام گرفته، جامعه آماری سرپرستان خانوار شش روستای پیراشهر بیرجند شامل ۶۴۲۳ خانوار ساکن بوده که با استفاده از فرمول کوکران ۱۵۶ نفر به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. روش نمونه‌گیری احتمالی و از نوع تصادفی - طبقه‌ای است. داده‌های حاصل از پرسشگری از سرپرستان خانوار در محدوده مطالعه، به‌وسیله نرم‌افزار Spss و smartpls مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که از ۴ عامل استخراج‌شده، مهم‌ترین عامل در رشد سکونتگاه‌های پیراشهری عامل اقتصادی با ضریب تأثیر (۰/۷۸۳)، دومین عامل، عامل اجتماعی با ضریب تأثیر (۰/۱۵۲)، سومین عامل، عامل کالبدی با ضریب تأثیر (۰/۱۴۰) و چهارمین عامل، عامل زیست‌محیطی با ضریب تأثیر (۰/۰۹۹) است. درزمینه عوامل اقتصادی؛ ارزان بودن قیمت زمین و مسکن، درزمینه عوامل اجتماعی؛ وجود امنیت، درزمینه عوامل کالبدی؛ بهسازی و مقاوم‌سازی منازل، ساخت‌وساز مسکونی و ویلاسازی و درزمینه عوامل زیست‌محیطی آب‌وهوای پاک، محیط آرام و ساکت بیشترین تأثیر بر رشد سکونتگاه‌های پیراشهری بیرجند داشته است.</p>	<p>کلیدی: رشد شهری، مهاجرت‌های روستایی، سکونتگاه‌های پیراشهری، بیرجند</p>



جمعیت شهری در سده‌ی اخیر رشد شتابان و چشمگیری داشته است. افزایش روند شهرنشینی نه تنها شهرها را با گسترش فیزیکی و جمعیتی مواجه کرده، بلکه گذر و دگرگونی سکونتگاه‌های روستایی به شهر را نیز در بر گرفته است. روند شهرنشینی سریع از سال ۱۳۴۰ تا ۱۳۷۵ تحت تأثیر سه عامل یعنی مهاجرت شدید روستائیان به شهرها، رونق شهرها و به تبع آن رشد سریع جمعیت شهری و همچنین به هم پیوستن چند روستا (روستا - شهر) قرار گرفته است.

وقتی جمعیت افزایش می‌یابد و شهرنشینی شتاب می‌گیرد، از رویارویی "شهر - روستا"، در محیط پیرامونی شهرها، فضاهای جدید سکونتی ایجاد می‌شود که به شدت تحت تأثیر فضاهای شهری قرار دارد. این گونه فضاهای سکونتی "پیراشهر" نامیده می‌شود. کناره و لبه شهری، مکان دخالت فعالیت‌ها، سازمان‌ها، مناظر شهری و روستایی و نیز گذار از نواحی روستایی به شهری، فرآیند پیراشهرنشینی را شکل می‌دهد (دانشپور و همکاران، ۱۳۹۵: ۵-۳۳).

در سال‌های اخیر سکونتگاه‌های روستایی پیرامون شهرهای بزرگ در جریان دگرگونی‌های اقتصادی - اجتماعی دچار تحولات کالبدی - فضایی زیادی شده‌اند. به عبارتی روستاهای واقع در پیرامون شهر به دلیل نزدیکی مکانی و وابستگی فضایی کالبدی با شهر، از امکانات، محدودیت‌ها، فرصت‌ها و چالش‌های متعددی برخوردار می‌باشند که در دیگر روستاهای کشور به چنین شدتی وجود ندارد. بنابراین هر سکونتگاه روستایی که در حاشیه و پیرامون مراکز شهری استقرار یابد در معرض گسترش کالبدی شهر قرار می‌گیرد (صرافی، ۱۳۷۷: ۲۱).

با توسعه فضاهای شهری، افزایش تعامل میان شهر و روستا و موقعیت مکانی روستا به‌ویژه مجاورت آن با شهر، موجبات افزایش جمعیت در روستاهای پیراشهری فراهم شده است. رشد جمعیت در روستاهای پیراشهری نتیجه‌ی دو جریان مهاجرت است: ۱- مهاجرت‌های روستاشهری گسترده؛ ۲- مهاجرت‌های شهرگیز (مهاجرت از کلان‌شهرها). در واقع، این روستاها به دلیل مهاجرپذیری از داخل و خارج منطقه و رشد جمعیت خود منطقه رشد می‌کند (خراسانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۹-۱).

در دهه‌های اخیر رشد فیزیکی شهر بیرجند در استان خراسان جنوبی همچون دیگر شهرهای ایران دستخوش تغییرات بسیاری شده و منجر به رشد شدید جمعیتی در سکونتگاه‌های پیراشهری گردیده است. نرخ رشد جمعیت استان خراسان جنوبی در سال ۱۳۹۵ در مقایسه با سال ۱۳۹۰ به میزان ۰/۱۶ درصد افزایش داشته است. در بین شهرستان‌های استان، شهرستان بیرجند با ۲/۵ درصد بالاترین درصد رشد جمعیت به خود اختصاص داده است. نرخ رشد جمعیت شهری و روستایی استان در سال ۱۳۹۵ به ترتیب ۱/۵۷ درصد و ۰/۱۷ درصد می‌باشد که شهرستان بیرجند با ۴/۰۵ درصد بیشترین رشد جمعیت روستایی را به خود اختصاص داده است. بررسی‌های صورت گرفته پیرامون جمعیت روستاهای پیراشهری شهرستان بیرجند حاکی از آن است که طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ حدود ۶۱/۵۲ درصد و طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ حدود ۳۲/۴۶ درصد نواحی روستایی با افزایش جمعیت مواجه بوده است.

جدول ۱. جمعیت و نرخ رشد روستاهای پیرامون شهر بیرجند طی دوره ۹۵-۱۳۸۵

سال	۱۳۸۵	نرخ رشد ۸۵ به ۹۰		نرخ رشد ۹۰ به ۹۵	
نام روستا	جمعیت	جمعیت	نرخ رشد	جمعیت	نرخ رشد
امیرآباد	۳۳۲۹	۶۵۸۸	۴۹/۴۷	۷۱۷۷	۸/۹۴
چهنکند	۸۹۸	۲۷۳۲	۶۷/۱۳	۴۵۶۹	۶۷/۲۴
حاجی آباد	۱۸۲۱	۶۵۰۰	۷۱/۹۸	۷۷۴۹	۱۹/۲۲
دستگرد	۳۳۶	۱۳۲۸	۷۴/۷۰	۳۳۶۵	۶۰/۵۳
شوکت آباد	۲۹۵	۵۱۲	۴۲/۳۸	۵۷۴	۱۲/۱۱
علی آباد لوله	۳۸۹	۷۰۸	۴۵/۰۶	۸۹۶	۲۶/۵۵

منبع: سالنامه آماری شهرستان بیرجند.

روند تغییرات سکونتگاه از گذشته تاکنون ادامه داشته و در این تغییرات عوامل مختلفی اثرگذار بوده است. بررسی دامنه تعاملات بین سکونتگاهی و عوامل مؤثر بر رشد این گونه سکونتگاهها به فهم دقیق تر آینده رشد و تحولات سکونتگاههای شهری و پیرامونی کمک شایانی خواهد کرد. بنابراین این تحقیق باهدف بررسی عوامل مؤثر بر رشد سکونتگاههای پیراشهری بیرجند انجام گردید. سؤالات تحقیق عبارت اند از:

- چه عواملی بر رشد سکونتگاههای پیراشهری بیرجند مؤثر بوده است؟
  - میزان و درجه اهمیت هر یک از عوامل مؤثر بر رشد سکونتگاههای پیراشهری بیرجند به چه اندازه است؟
- عوامل متفاوتی در جابه جایی جمعیت میان شهر و روستا وجود دارد؛ از هنگامی که شهر به دلایل مختلف به قطب دافعه جمعیت و روستاهای پیرامون شهر به قطب جاذب تبدیل شد، زمینه های رشد جمعیت در سکونتگاههای پیراشهری به وجود آمد. از این رو مطالعه عوامل مؤثر بر رشد سکونتگاههای پیراشهری ضروری به نظر می رسد. به یقین شناسایی عوامل مؤثر بر رشد سکونتگاههای پیراشهری می تواند در راستای اتخاذ تصمیم گیری های آتی دولت و برنامه ریزان روستایی جهت توانمندسازی روستاها مفید واقع شود و سبب می شود تا از ارائه برنامه ریزی های شتاب زده جلوگیری شود. پیدایش تحولات در روستاهای پیرامونی، محققین را به انجام پژوهش در جوانب مختلف آن ترغیب کرده است. در زمینه موضوع مطالعاتی انجام شده، اهم مطالعات در ادامه اشاره می شود:
- قنبری و جمشیدزهی شه بخش (۱۳۹۹)، در مقاله خزش شهری و تحولات کالبدی- فضایی سکونتگاههای پیراشهر زاهدان، نشان دادند که اثرات خزش شهری زاهدان و جریانات فضایی حاکم بر آن باعث تحولات کالبدی- فضایی در ابعاد مختلف (افزایش جمعیت، اندازه روستا و تحول در ساختار اشتغال و فعالیت) در نواحی روستایی پیراشهری گردیده است. این اثرات بر بخش کشاورزی منفی، در بخش خدمات مثبت و در بعد اجتماعی حاکی از ایجاد نقش خوابگاهی و افزایش جابه جایی جمعیت و تبادلات فرهنگی از روستاهای پیرامونی به شهر زاهدان بود. رحمانی و همکاران (۱۳۹۸)، در پژوهشی تحت عنوان نقش جریان های فضایی در تحولات اقتصادی سکونتگاههای روستایی مورد: روستاهای پیرامونی شهر زاهدان، به این نتیجه رسیدند که جریان های فضایی در بهبود ساختار اشتغال، گسترش فعالیت های گردشگری، بهبود وضعیت مسکن، بهبود وضعیت صنعت، بهبود وضعیت کشاورزی و خدمات تأثیر گذاشته است. اما این تحولات در همه ابعاد و در همه روستاها مثبت نبوده و تحولات منفی را نیز (تغییر کاربری

اراضی زراعی و باغی، گسترش الگوی مسکن شهری، تداوم جریان سرمایه در بخش‌های غیر تولیدی) در پی داشته است. بابایی و همکاران (۱۳۹۷)، در مقاله تحلیل جمعیت‌پذیری و روند تحولات اقتصادی — اجتماعی روستاهای پیراشهری در شهرستان ارومیه، نشان دادند که از ۱۶ عامل مطرح شده، اولین و مهم‌ترین عامل در زمینه جمعیت‌پذیری قیمت پایین زمین و دومین عامل مهاجرت اقوام و آشنایان و تبعیت از آن‌ها و سومین عامل، پایین بودن هزینه‌های زندگی نسبت به شهر ارومیه است. در زمینه عوامل اجتماعی، ورود و مهاجرت افراد غیربومی مهم‌ترین عامل، و در زمینه عوامل اقتصادی عامل تغییر شیوه فعالیت از بخش کشاورزی به بخش غیر کشاورزی مهم‌ترین عامل است. نتایج نشان‌دهنده تحولات اساسی در بخش‌های مختلف (زمین‌های زراعی و مسکونی) بوده و نتیجه این تحولات اثرات منفی بر هویت و جامعه روستایی داشته است. بابامیری و همکاران (۱۳۹۵)، در مقاله تحلیل روند تحولات ساختار اجتماعی — فرهنگی روستاهای پیراشهری شهر سقز کردستان، به این نتیجه رسیدند که گسترش کالبدی شهر علاوه بر تأثیرگذاری اقتصادی، کالبدی بر روی فرهنگ، آداب و رسوم روستاهای پیرامونی تأثیرگذار بوده است. شریفی و همکاران (۱۳۹۴)، در مطالعه خود تحت عنوان علل جمعیت‌پذیری روستاهای حریم مادر شهرها با استفاده از مدل تحلیل عاملی (قلعه خیابان مشهد)، بیان کردند که از بین هشت عامل شناسایی، اولین مهم‌ترین عامل مسکن ارزان قیمت، دومین عامل مسائل اشتغال و اقتصاد و عامل سوم موقعیت مکانی و دسترسی بوده است. طورانی و همکاران (۱۳۹۲)، در مقاله واکاوی پویایی فضایی جمعیت در نواحی پیراشهری، به این نتیجه رسیدند که رشد جمعیت پیراشهری نشان‌دهنده تأثیرات حاصل از چهار فرایند رشد جداگانه شامل حومه‌نشینی، شهرگریزی، بقای جمعیت و مهاجرت مرکزگرا است. این چهار فرایند می‌توانند با شش شاخص از هم تمیز داده شوند. گنزالز گارسیا و همکاران (۲۰۱۸)، در مقاله‌ای با عنوان ارزیابی پایداری شهرهای اسپانیا با توجه به شاخص‌های زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی در ۲۶ شهر پیرامونی اسپانیا به این نتیجه رسیدند که با توجه به اهداف شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی، توجه به نرخ بیکاری و تعداد جرائم در شهرهای مورد مطالعه، باید در اولویت قرار گیرند. در عین حال، میزان مصرف برق، ضایعات جامد شهری و انتشار گازهای گلخانه‌ای در محل، از منظر زیست‌محیطی در شهرهای مورد مطالعه در سطح مطلوب است. ویلسون (۲۰۱۵)، در پژوهشی تحت عنوان بررسی مدیریت مناطق پیراشهری به این نتیجه رسیدند که عوامل اقتصادی، تأثیر زیادی بر میزان تمایل ساکنان بر واگرایی و استقلال مدیریتی پیراشهرها دارد. بنایی (۲۰۱۴)، در مقاله خزش مراکز شهری: تعاریف، داده‌ها، روش‌های اندازه‌گیری، اثرات زیست‌محیطی (مطالعه موردی: شهر ممفیس) به این نتیجه رسیدند که بررسی پیامدهای خزش شهری ممفیس، پیامدهای زیست‌محیطی را به دنبال داشته است. بدین معنی که هر چه خزش شهری توسعه پیدا کند اثرات منفی زیست‌محیطی (پوشش گیاهی، جانوری و زمین‌های کشاورزی) نیز افزایش می‌یابد.

نتایج مطالعات ذکر شده در پیشینه نشان می‌دهد که تحقیقات قبلی در مورد اثرات شکل‌گیری این حوزه‌ها در بافت شهری یا روستایی بوده و عوامل مؤثر در بخش خاصی مورد بررسی قرار گرفته است. در حالی که در این پژوهش علاوه بر شناخت هر یک از عوامل تأثیرگذار به تعیین درجه اهمیت آن‌ها پرداخته می‌شود.

شهرنشینی و علل رشد شهرهای گوناگون در ایران کماکان دارای الگویی همانند با دیگر کشورهای در حال توسعه است. کلیه‌ی علل و نیروهایی را که در کشورهای مشابه به رشد شهری کمک می‌کنند، می‌توان به آسانی در ایران مشاهده کرد. ولی در ایران چند جنبه جداگانه در شهرنشینی پدیدارند. در مرحله اول، شهرنشینی به‌طور ثابت در حال

افزایش جمعیت تا حد زیادی غیرقابل کنترل بوده و برای جلوگیری از آن هیچ گونه سیاست مخصوص دولتی طراحی و اجرانشده است. این دو جنبه، یعنی رشد درصد شهرنشینان و نبودن مکانیزم جلوگیری از آن باعث پیدایش شبکه‌های مختلف شهری شده که پایتخت، شهرهای اصلی، شهرهای متوسط و حومه و روستاهای اطراف را به‌طور زنجیره‌ای به هم متصل می‌کند. علاوه بر این رشد شهری باعث به وجود آمدن مناطق روستا نشین در پیرامون شهرها شده و ترکیب جمعیت شهری را تغییر می‌دهد (کامروا، ۱۳۷۳: ۶۵-۶۱). شهرنشینی در ایران طی چند دهه اخیر، همانند دیگر کشورهای جهان سوم رو به افزایش بوده و مرکز ثقل جمعیت کشور به‌طور کنترل ناپذیری از روستاها به شهرها انتقال یافته است که به‌طور کلی؛ دو عامل رشد طبیعی جمعیت و مهاجرت روستاییان به شهرها، علت اصلی رشد شهرنشینی در ایران محسوب می‌شود (بهرامی، ۱۳۹۵: ۴۶).

هرچه شهر توسعه می‌یابد، کاربری فضاهای پیرامونش را دچار تغییرات اساسی می‌نماید. در فضای شهری ایران به نظر می‌رسد که بیش از هر فضای دیگری معادلات قدرت وجود دارد و به نابرابری‌های شدید در موقعیت، ارزش و شیوه زندگی شهری منجر می‌شود. یکی از مهم‌ترین ابعاد این مظاهر که در فضای شهری ایران به چشم می‌خورد و تأثیر بسیار عمیقی بر حوزه‌های روستایی می‌گذارد، شکل‌گیری جدایی‌ها اعم از جدایی‌های اجتماعی و فرهنگی و نیز انفکاک بخش‌های مسکونی و غیرمسکونی از یکدیگر است. توسعه فضاهای شهری و افزایش تعاملات روستا و شهر در سال‌های اخیر تأثیراتی را در نواحی پیرامون شهرها، به‌ویژه در نواحی روستایی کشور بر جای نهاده است (طاهرخانی، ۱۳۸۱: ۲۳).

در تحقیقات جغرافیایی و توسعه منطقه‌ای، مباحث مربوط به مطالعه روابط متقابل شهر و روستا موضوع جدیدی نیستند؛ بلکه در دوران‌های مختلف تاریخی همواره عملکرد متقابل بین شهر و روستا حاکم بوده است و این دو از یکدیگر تأثیر پذیرفته‌اند. روابط شهر و روستا می‌تواند موجب شهرگرایی در نواحی روستایی شود و در روند تحولات جمعیتی این نواحی دگرگونی ایجاد نماید. در این راستا شناخت الگوهای موجود در این زمینه جای بررسی دارد. شهرگرایی حومه‌ها و نواحی روستایی فرایند اجتماعی است که شامل گسترش ایده‌ها و شیوه‌های زندگی شهری در نواحی روستایی می‌باشد. امروزه به‌ویژه در مورد روستاهای پیرامون شهرها، با توجه به شدت جریان‌های بین شهر و روستا، بیشتر بحث درباره پیوندهای شهری - روستایی است (هاروی، ۱۳۵۸: ۹۵).

روستا - شهرها یکی از سکونتگاه‌هایی هستند که به تازگی با توسعه جوامع شهری در حاشیه شهرها و در برخوردگاه شهر - روستا ایجاد شده‌اند. روستا - شهر، روستاهای بزرگ و پرجمعیتی هستند که چشم‌اندازهای شهری نیز همراه با چشم‌اندازهای روستایی در آن‌ها دیده می‌شود. فعالیت غالب اقتصادی این روستاها ممکن است کشاورزی باشد، ولی فعالیت خدماتی و گاهی صنعتی نیز در آن‌ها رواج دارد. همچنین ساختار اجتماعی، فرهنگی و فیزیکی این روستاها نیز به شهرها شباهت دارد (پاپلی یزدی و رجیبی سناجردی، ۱۳۸۲: ۳۱۲).

پیراشهر منطقه‌ای واقع در هم‌جواری یک شهر یا ناحیه شهری است. پیراشهر، مرز بین موقعیت شهری و روستایی است و محل گذار از ساختار شهری به چشم‌انداز روستایی است، به‌طوری‌که می‌تواند قلمرو قابل توجهی در منطقه داشته باشد. در کشورهای توسعه‌یافته قدیمی، پیراشهر یک منطقه از تغییرات اجتماعی و اقتصادی و باز ساختاردهی فضایی است؛ اما در کشورهایی که اخیراً توسعه‌یافته‌اند یا در حال توسعه می‌باشند، پیراشهر اغلب یک منطقه از

شهرسازی بی‌نظم و هرج و مرج است که منجر به خزش شده است (راوتز و همکاران، ۲۰۱۳: ۱۷). از ویژگی‌های سکونتگاه‌های پیراشهری می‌توان به نزدیکی به شهر، ارزش‌های روستایی و سنتی، نزدیکی به بزرگراه‌ها، توسعه اقتصادی، تجاری شدن، فساد شهری و تغییر فعالیت کشاورزی اشاره کرد (هالکتی و همکاران، ۲۰۰۰: ۱۴۹). سکونتگاه‌های پیراشهری نیز مانند هر پدیده دیگر، از جنبه‌های مختلف مطرح و مورد تأکید قرار گرفته است. در واقع سکونتگاه‌های پیراشهری براساس دیدگاه‌های گوناگون مورد توجه می‌باشد.

#### ۱- دیدگاه فضایی

از دیدگاه فضایی، توسعه پیراشهری به معنای انسجام و یکپارچگی مناطق روستایی با سیستم‌های شهری است. در این دیدگاه معیارهایی که پیشنهاد می‌شوند به نزدیکی جغرافیایی وابسته هستند. شدت روابط بین شهر و روستا در درجه اول به موقعیت جغرافیایی آن بستگی دارد. بنابراین روستاهای نزدیک شهرها دارای روابط بیشتری با شهرها هستند.

#### ۲- دیدگاه کارکردی

از دیدگاه کارکردی، توسعه سکونتگاه‌های پیراشهری به معنای افزایش همگرایی بین مناطق روستایی و سیستم شهری است. در این دیدگاه به معیارهایی مانند مدیریت و سازماندهی فضا، روابط نهادی، فرایندهای توسعه اقتصادی، ظرفیت پاسخگویی به انتظارات اجتماعی جمعیت، مدیریت منابع طبیعی و فرهنگی توجه می‌شود (گرگور و همکاران، ۲۰۰۵: ۱۱۹).

عامل اصلی مؤثر در ایجاد و گسترش فضاهای پیراشهری، افزایش جمعیت، رشد شتابان شهری و در نتیجه خزش شهری است. پیشروی شهرها به سوی فضاهای پیرامونی حاصل دو فرایند اجتماعی- فضایی است: نخست، تغییرات اقتصادی شامل تمرکززدایی منطقه‌ای و پیشروی فعالیت‌های شهری؛ و دوم، فرایندهای اجتماعی شامل شهری شدن حومه و تمایل سکونت در حومه‌های شهری و پاد شهرنشینی، که به مفهوم جابه‌جایی جمعیت از شهرهای بزرگ به شهرهای کوچک و روستاها به منظور سکونت‌گزینی است (دانشپور، ۱۳۸۵: ۱۴-۵). به عبارت دیگر، خزش شهری موجب ایجاد و بسط پیراشهرها می‌شود اما چرا نوع فضاهای پیراشهری متفاوت است؟ واضح است که نابرابری اجتماعی نقش اصلی را در گسترش و تنوع اشکال پیراشهری دارد. از این رو می‌توان به روندهای حذف اجتماعی به عنوان عوامل اثرگذار در گسترش و تنوع اشکال پیراشهری اشاره کرد. از جمله: جامعه شبکه‌ای و جهانی شدن اقتصاد، تفاوت بهره‌وری در تولید کشاورزی و روندهای سلب مالکیت (افراخته، ۱۳۹۹: ۱۰).

روستانشینی شهری فرصت‌های تعامل جمعیتی- اقتصادی متنوع‌تری به وجود می‌آورد که می‌تواند بر کیفیت زندگی فقرا اثر مثبت داشته باشد. اگر چنین نبود، فضاهای پیراشهری شاهد انبوه جمعیت نبودند، آنچه به عنوان "استراتژی بقا" اشاره شد، نشان می‌دهد که شهرنشینی روستایی بهترین انتخابی است که در اختیار فقرا قرار دارد. از سوی دیگر اغنیا، زندگی در حومه‌های مجلل و استفاده از هوای پاک و محیط با آرامش و آسایش را حق طبیعی خود می‌دانند و زندگی در پیراشهرهای باشکوه را امری مثبت تلقی می‌کنند آنان که با وجود بزرگراه‌ها و برخوردار از سیستم حمل و نقل شخصی مشکلی در دسترسی به مکان کار و تأمین نیازهای خدماتی خود ندارند. رویارویی شهر- روستا- طبیعت، عواقبی در بر دارد که گاهی به عنوان پیامدهای منفی بروز می‌کند. از جمله: نارسایی‌های خدماتی، تغییر ساختار کاربری زمین، نارسایی سازمانی و تخریب منابع طبیعی (افراخته، ۱۳۹۹: ۱۵-۱۴).

## روش‌شناسی

تحقیق به لحاظ هدف از نوع تحقیقات کاربردی محسوب می‌شود و روش انجام تحقیق در این پژوهش مبتنی بر روش توصیفی - تحلیلی با رویکرد پیمایشی می‌باشد. بیان مسئله و اطلاعات مرتبط با پیشینه تحقیق و کلیات آن به روش کتابخانه‌ای و با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای فارسی و لاتین و همچنین منابع اینترنتی فارسی و لاتین و ترجمه و فیش‌برداری از این منابع بوده است. در مرحله بعد اطلاعات محیطی به صورت پیمایشی و از طریق تکمیل پرسشنامه محقق ساخته جمع‌آوری، و نهایتاً با آزمون‌های آماری متناسب از طریق نرم‌افزارهای آماری SPSS, Smart Pls مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

## جدول ۲. شاخص‌های مورد مطالعه

کلاسی (۱۳۹۳)	وجود شغلی دائمی و پایدار
ایزدی (۱۳۸۳)	وجود فرصت‌های شغلی جدید در بخش خدمات (خرده‌فروشی،...)
	وجود فرصت‌های شغلی جدید برای جوانان
	وجود فرصت‌های شغلی جدید برای زنان
کلاسی (۱۳۹۳)	وجود زمینه‌های خوداشتغالی
	وجود زمینه‌های مشاغل خانگی
فنی و همکاران (۱۳۹۷)	زمینه مناسب برای تولید صنایع دستی
	زمینه مناسب برای فروش صنایع دستی
	تنوع شغلی افراد خانوار
	افزایش درآمد از طریق فعالیت‌های تولیدی، صنعتی و خدماتی
کلاسی (۱۳۹۳)	درآمد حاصل از ایجاد صنایع روستایی
	پایین بودن هزینه‌های نسبی زندگی
	بهبود وضعیت مالی خانوار
فنی و همکاران (۱۳۹۷)	دسترسی به بازار
	امکان تهیه مواد غذایی و محصولات کشاورزی سالم توسط خانوار
کلاسی (۱۳۹۳)	نزدیک بودن زمین‌های کشاورزی به مناطق با کاربری مسکونی
	ارزان بودن قیمت زمین نسبت به محل سکونت قبلی
	ارزان بودن قیمت مسکن نسبت به محل سکونت قبلی
	ارزان بودن اجاره بهاء نسبت به محل سکونت قبلی
	ارائه تسهیلات برای ساخت مسکن بادوام در روستا
	محیط آرام و ساکت
	ارتقاء سطح سلامت محیط زندگی
	وجود امنیت
	احساس تعلق محیطی بیشتر
	نزدیکی به خویشاوندان و آشنایان
ایزدی (۱۳۸۳)	اعتماد اهالی محل نسبت به یکدیگر
	روابط مردم محل با یکدیگر
	کمک به همسایگان در حل مشکلات
	یکدست بودن مردم به لحاظ قومیت

## عوامل موثر بر رشد... (میکانیکی و همکاران)

فلاسسی (۱۳۹۳)	سطح مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی
ایزدی (۱۳۸۳)	مشارکت در فعالیت‌های داوطلبانه (ساخت مسجد، ترمیم معابر و...)
فلاسسی (۱۳۹۳)	کاهش آسیب‌های اجتماعی (اعتیاد، دزدی و...)
فنی و همکاران (۱۳۹۷)	امکان فرصت ازدواج برای فرزندان
	مناسب بودن شرایط بهتر برای تربیت فرزندان
	امکان ادامه تحصیل افراد خانوار
فلاسسی (۱۳۹۳)	تراکم کمتر جمعیت
	فراغت شغلی مثل بازنشستگی و از کارافتادگی
	بیماری و فشارهای روحی و روانی در زندگی شهری
	آب‌وهوای پاک
	برخورداری از مواهب طبیعی (کوه، دشت و...)
ایزدی (۱۳۸۳)	پاکیزه و زیبا شدن محیط روستا
فلاسسی (۱۳۹۳)	افزایش ترافیک و آلودگی‌های صوتی در شهر
	افزایش آپارتمان‌سازی و کاهش فضاهای مناسب زیستی در شهر
ایزدی (۱۳۸۳)	تغییر کاربری زمین از کشاورزی به مسکونی
	تغییر کاربری زمین از کشاورزی و مسکونی به تجاری
فلاسسی (۱۳۹۳)	امکان بهسازی و مقاوم‌سازی منازل
	ساخت‌وساز مسکونی و ویلاسازی
ایزدی (۱۳۸۳)	کیفیت مسکن ساخته‌شده
	کیفیت معابر درون و پیرامون روستا
	روشنایی معابر و خیابان‌ها
	دسترسی به آب‌لوله‌کشی و بهداشتی
	دسترسی به برق
	دسترسی به گاز لوله‌کشی
	دسترسی به امکانات بهداشتی - درمانی (خانه بهداشت و...)
	دسترسی به امکانات آموزشی (مدرسه و...)
	دسترسی به امکانات ارتباطی (راه، وسیله نقلیه شخصی و عمومی)
	دسترسی به فضاهای تفریحی و ورزشی
	دسترسی به خدمات مخابرات و ارتباطات
	دسترسی به اینترنت

جامعه آماری این تحقیق، کلیه خانوارهای ساکن در سکونتگاه‌های پیراشهری بیرجند شامل: امیرآباد (۱۸۴۷ خانوار)، چپکند (۱۲۲۰ خانوار)، حاجی‌آباد (۲۰۷۸ خانوار)، دستگرد (۸۹۸ خانوار)، شوکت‌آباد (۱۴۳ خانوار)، علی‌آباد لوله (۲۳۸ خانوار) براساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۹۵) و جمعاً شامل ۶۴۲۳ خانوار بوده است. به منظور محاسبه نمونه مورد نظر، نمونه‌گیری به روش احتمالی از نوع تصادفی - طبقه‌ای می‌باشد. پس از انجام پیش‌آزمون و برآورد واریانس (۳/۱) با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه ۱۳۶ نفر به دست آمده است. برای اطمینان از نتیجه تعیین نمونه، در نهایت تعداد ۱۵۶ خانوار برای انجام مراحل تحقیق انتخاب شدند.



$$n = \frac{N(t \cdot s)^2}{Nd^2 + (t \cdot s)^2}$$

$$n = \frac{6423(1/96 \times 0/3)^2}{6423 \times (0/05)^2 + (1/96 \times 0/3)^2} = 136$$

$n$  = حجم نمونه

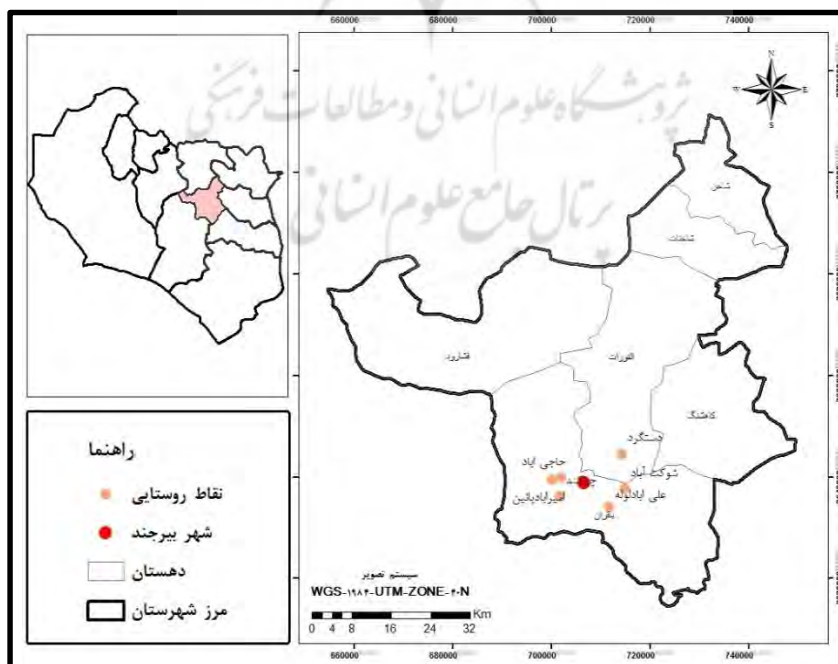
$N$  = جامعه آماری

$t$  = سطح اطمینان بر آورد نمونه ۱/۹۶

$D$  = دقت احتمالی مطلوب ۰/۰۵

$S$  = واریانس

شهرستان بیرجند دارای یک بخش و ۶ دهستان است. براساس سرشماری سال ۱۳۹۵ این بخش ۲۰۳۶۳۶ نفر جمعیت و ۵۷۷۴۵ خانوار دارد. بخش مرکزی بیرجند دارای ۶ دهستان (باقران - فشارود - کاهشنگ - القورات - شاخن و شاخنات) می باشد. در دهه های اخیر رشد فیزیکی شهر بیرجند همچون دیگر شهرهای ایران دستخوش تغییرات بسیاری شده و منجر به رشد شدید جمعیتی سکونتگاه های پیراشهری گردیده است. در سال های اخیر روستاهای پیرامون شهر بیرجند رشد چشمگیری داشته است؛ بنابراین روستاهای واقع در این محدوده به نسبت ویژگی های خاص خود، بیشترین اثرگذاری و اثرپذیری بر شهر را دارند. تحولات در این روستاها تنها در بخش کالبدی نبوده، بلکه رشد فیزیکی شهر منجر به تحولات اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی در روستاهای پیرامون شده است. روند گسترش محدوده های پیرامون شهری، علاوه بر رشد افقی شهر، معضلاتی بر حوزه های روستایی پیرامون تحمیل کرده است. در بین شهرستان های استان خراسان جنوبی، شهرستان بیرجند با ۲/۵ درصد بالاترین درصد رشد جمعیت به خود اختصاص داده است. نرخ رشد جمعیت شهری و روستایی استان در سال ۱۳۹۵ به ترتیب ۱/۵۷ درصد و ۰/۱۷ درصد است که شهرستان بیرجند با ۴/۰۵ درصد بیشترین رشد جمعیت روستایی را به خود اختصاص داده است.



شکل ۱. نقشه موقعیت جغرافیایی شهرستان بیرجند و محدوده روستاهای مورد مطالعه

## یافته‌های تحقیق

با توجه به نتایج جدول بالا، ۱۴۶ نفر از سرپرستان خانوار مورد مطالعه مرد و ۱۰ نفر از آن‌ها زن بودند. سن ۲۴ نفر از سرپرستان خانوار مورد مطالعه بین رده سنی ۲۰-۳۰ سال، ۹۵ نفر بین رده سنی ۳۰-۵۰ سال، ۳۱ نفر بین رده سنی ۶۵-۵۰ سال و ۶ نفر بین رده سنی ۸۰-۶۵ سال می‌باشد. سطح سواد سرپرستان خانوار نشان‌دهنده آن است که بی‌سوادی سرپرستان خانوار ۹/۶ درصد است و بیشترین فراوانی از نظر سطح سواد، در مقطع متوسطه با ۳۰/۱ درصد است. از نظر بعد خانوار، تعداد اعضای خانواده حداقل ۱ و حداکثر ۸ است. بیشترین فراوانی مربوط به سرپرستان خانوار با تعداد اعضای خانواده ۴ نفر و کمترین فراوانی مربوط به سرپرستان خانوار با تعداد اعضای خانواده ۱ نفر است. بیشترین فراوانی از نظر مالکیت واحد مسکونی در محدوده مورد مطالعه نشان می‌دهد که ۶۹/۹ درصد خانوارهای مورد مطالعه مالک و ۳۰/۱ درصد مستأجر هستند. بررسی محل زندگی خانوارهای مورد مطالعه در سنوات گذشته نشان می‌دهد که در ۱۰ سال گذشته (سال ۱۳۸۹)، ۴۹/۴ درصد ساکن شهر بیرجند، ۴۴/۲ درصد ساکن روستاهای بیرجند (مورد مطالعه)، ۲/۶ درصد ساکن سایر شهرستان‌ها و ۳/۸ درصد ساکن سایر روستاها بودند. در ۵ سال گذشته (۱۳۹۴)، ۲۰/۵ درصد خانوارهای مورد مطالعه ساکن شهر بیرجند، ۷۶/۱ درصد ساکن روستاهای بیرجند (مورد مطالعه)، ۰/۶ درصد ساکن سایر شهرستان‌ها و ۲/۶ درصد ساکن سایر روستاها بودند. نتایج محل زندگی خانوارهای مورد مطالعه در سنوات گذشته تا زمان انجام این تحقیق (سال ۱۳۹۹)، نشان‌دهنده رشد جمعیت در سکونتگاه‌های پیراشهری است.

در جدول (۴) ویژگی‌های اقتصادی سرپرستان خانوار از نظر وضعیت فعالیت اقتصادی قبل و بعد از سکونت و شغل قبل و بعد از سکونت در روستاهای مورد مطالعه، مورد بررسی قرار گرفت. نتایج بررسی وضعیت فعالیت اقتصادی سرپرستان خانوار در قبل و بعد سکونت در محدوده مورد مطالعه نشان می‌دهد که ۱۴۳ نفر از سرپرستان خانوار قبل از سکونت و ۱۲۲ نفر از سرپرستان خانوار بعد از سکونت، شاغل هستند. ۳/۲ درصد از سرپرستان خانوار قبل از سکونت و ۱۱/۵ درصد از سرپرستان خانوار بعد از سکونت، بیکار هستند که حاکی از آن است که ۸/۳ درصد بیکاری افزایش داشته است. مشاغل سرپرستان خانوار در قبل و بعد از سکونت در محدوده مورد مطالعه در ۶ گروه؛ باغداری و زراعت، صنایع کارگاهی، صنایع کارخانه‌ای، دولتی، خصوصی و کارگری دسته‌بندی شد و بیشترین فراوانی شغلی در قبل از سکونت و بعد از سکونت مربوط به فعالیت‌های خصوصی و کمترین فراوانی مربوط به صنایع کارگاهی است.

## جدول ۳. ویژگی‌های فردی سرپرستان خانوار در محدوده مورد مطالعه

جنسیت	مرد	۱۴۶ نفر	۹۳/۶
	زن	۱۰ نفر	۶/۴
سن	رده سنی ۲۰-۳۰ سال	۲۴ نفر	۱۵/۴
	رده سنی ۳۰-۵۰ سال	۹۵ نفر	۶۰/۹
	رده سنی ۵۰-۶۵ سال	۳۱ نفر	۱۹/۹
	رده سنی ۶۵-۸۰ سال	۶ نفر	۳/۸
سطح سواد	بی سواد	۱۵ نفر	۹/۶
	ابتدایی	۳۲ نفر	۲۰/۵
	راهنمایی	۳۸ نفر	۲۴/۴
	متوسطه	۴۷ نفر	۳۰/۱
	کاردانی	۱۴ نفر	۹/۰
	کارشناسی	۸ نفر	۵/۱
نوع مالکیت	کارشناسی ارشد و بالاتر	۲ نفر	۱/۳
	مالک	۱۰۹ نفر	۶۹/۹
	مستأجر	۴۷ نفر	۳۰/۱
محل زندگی خانوار در ۱۰ سال گذشته	ساکن شهر بیرجند	۷۷ نفر	۴۹/۴
	ساکن روستاهای بیرجند	۶۹ نفر	۴۴/۲
	ساکن سایر شهرستان‌ها	۴ نفر	۲/۶
	ساکن سایر روستاها	۶ نفر	۳/۸
محل زندگی خانوار در ۵ سال گذشته	ساکن شهر بیرجند	۳۲ نفر	۲۰/۵
	ساکن روستاهای بیرجند	۱۱۹ نفر	۷۶/۳
	ساکن سایر شهرستان‌ها	۱ نفر	۰/۶
	ساکن سایر روستاها	۴ نفر	۲/۶

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹.

پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۴. ویژگی‌های اقتصادی سرپرستان خانوار در محدوده مورد مطالعه

وضعیت اقتصادی	شاغل	قبل سکونت	۱۴۳ نفر	۹۱/۷
		بعد سکونت	۱۲۲ نفر	۷۸/۲
بیکار	قبل سکونت	۵ نفر	۳/۲	
	بعد سکونت	۱۸ نفر	۱۱/۵	
قبل سکونت	باغداری و زراعت	۸ نفر	۵/۵	
	صنایع کارگاهی	۲ نفر	۱/۳	
	صنایع کارخانه‌ای	۵ نفر	۳/۴	
	دولتی	۳۰ نفر	۲۰/۹	
	خصوصی	۷۷ نفر	۵۳/۸	
	کارگری	۲۱ نفر	۱۴/۶	
	بعد سکونت	باغداری و زراعت	۱۰ نفر	۸/۱
		صنایع کارگاهی	۱ نفر	۰/۸
		صنایع کارخانه‌ای	۳ نفر	۲/۴
		دولتی	۲۰ نفر	۱۶/۳
خصوصی		۷۹ نفر	۶۴/۷	
کارگری	۹ نفر	۷/۳		

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹.

در این تحقیق ۵۲ متغیر در قالب طیف ۵ تایی لیکرت در مورد دیدگاه سرپرستان خانوار پیرامون انتخاب و استقرار در سکونتگاه‌های پیراشهری موردسنجش قرار گرفت و برای شناسایی عوامل مؤثر بر رشد سکونتگاه‌های پیراشهری از آزمون تحلیل عاملی اکتشافی به کمک نرم‌افزار SPSS استفاده شده است. نتایج نخستین آماره تحلیل عاملی با عنوان کیزر مایر برابر با  $KMO = 0/809$  که بیشتر از  $0/70$  است و دلالت بر تأیید تحلیل عاملی دارد. در این تحلیل، برای گزینش تعداد عامل‌ها از مقدار ویژه کمک گرفته شده است، به طوری که بر مبنای این معیار، حداقل مقدار ویژه برای انتخاب عامل، بزرگ‌تر از یک است. میزان درصد واریانس تبیین شده برابر  $51/70$  برآورد شده است.

جدول ۵. مقادیر ویژه و میزان واریانس تبیین شده عامل‌های استخراج شده

عامل	واریانس تبیین شده	
	واریانس تبیین شده	درصد سهم واریانس
۱	۲۵/۷۵	۲۵/۷۵
۲	۳۸/۰۰	۱۲/۲۴
۳	۴۵/۶۹	۷/۶۹
۴	۵۱/۷۰	۶/۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹.

از این رو، در مجموع با استفاده از چرخش متعامد از نوع وریماکس، ۴ عامل استخراج شده و گویه‌های مربوط به هر عامل مشخص شده است. در مرحله پایانی تحلیل عاملی، ۴ عامل استخراج شده به ترتیب به نام‌های کالبدی،

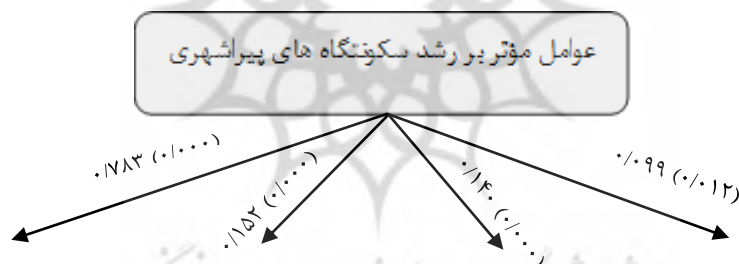
اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی نام گذاری شد. بار عاملی عامل اقتصادی برابر ۰/۷۲۲، عامل اجتماعی برابر ۰/۶۸۶، عامل کالبدی برابر ۰/۶۴۵ و عامل زیست محیطی برابر ۰/۴۸۹ است. بالاترین درجه اهمیت مربوط به عامل اقتصادی است. بعد از آن به ترتیب عامل اجتماعی و عامل کالبدی دارای بیشترین درجه اهمیت می باشند و کمترین درجه اهمیت مربوط به عامل زیست محیطی است.

جدول ۶. بارهای عاملی هر یک از عوامل تحقیق

نام عامل	بار عاملی
عامل کالبدی	۰/۶۴۰
عامل اجتماعی	۰/۶۷۳
عامل اقتصادی	۰/۷۲۲
عامل زیست محیطی	۰/۴۹۵

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹.

با به کارگیری مدل معادلات ساختاری به کمک نرم افزار smartpls جهت بررسی رابطه بین عامل (متغیر پنهان) و متغیر قابل مشاهده به وسیله بار عاملی و آزمون آماری تی جهت بررسی معنادار بودن رابطه بین متغیرها استفاده شده است.



شکل ۲. مدل تدوین شده تحقیق

بارهای عاملی گویه‌های تحقیق مربوط به هر کدام از متغیرهای پنهان ارائه شده است. اگر مقدار بار عاملی کمتر از ۰/۳ باشد رابطه ضعیف در نظر گرفته شده است. بار عاملی بین ۰/۳ و ۰/۶ باشد نشان دهنده این است که بارهای عاملی قابل قبول است و اگر بیشتر از ۰/۶ باشد خیلی مطلوب است.

در عامل کالبدی ۱۵ متغیر به شرح جدول (۷) مورد بررسی قرار گرفت. مطابق جدول، ساخت و ساز مسکونی و ویلا سازی، امکان بهسازی و مقاوم سازی منازل از مهم ترین فاکتورهای کالبدی می باشد که در استقرار و انتخاب سرپرستان خانوار در محدوده مورد مطالعه مؤثر بوده است. روستاهای پیراشهری مورد مطالعه از نظر امکانات بهداشتی، آموزشی، ارتباطی، تفریحی دارای کمبود می باشند که با توجه به جمعیت آن و نزدیکی به مرکز شهر، این کاستی‌ها مشهود است.

**جدول ۷. بارعاملی متغیرهای عامل کالبدی**

بارعاملی	گروه‌ها
۰/۳۳	تغییر کاربری زمین از کشاورزی به مسکونی
۰/۳۰	تغییر کاربری زمین از کشاورزی و مسکونی به تجاری
۰/۶۲	امکان بهسازی و مقاوم‌سازی منازل
۰/۶۵	ساخت‌وساز مسکونی و ویلا سازی
۰/۳۲	کیفیت مساکن ساخته‌شده
۰/۴۳	کیفیت معابر درون و پیرامون روستا
۰/۴۱	روشنایی معابر و خیابان‌ها
۰/۵۹	دسترسی به آب
۰/۵۸	دسترسی به برق
۰/۵۸	گاز لوله‌کشی
۰/۵۳	امکانات بهداشتی - درمانی
۰/۵۰	امکانات آموزشی
۰/۵۲	امکانات ارتباطی
۰/۴۹	فضاهای تفریحی و ورزشی
۰/۵۲	خدمات مخابرات و ارتباطات

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹.

در عامل اجتماعی ۱۳ متغیر به شرح جدول (۸) مورد بررسی قرار گرفت. مطابق جدول، وجود امنیت از مهم‌ترین فاکتورهای اجتماعی می‌باشد که در استقرار و انتخاب سرپرستان خانوار در محدوده مورد مطالعه مؤثر بوده است.

**جدول ۸. بارعاملی متغیرهای عامل اجتماعی**

بارعاملی	گروه‌ها
۰/۳۴	تهیه مواد غذایی و محصولات کشاورزی سالم توسط خانوار
۰/۳۲	نزدیک بودن زمین‌های کشاورزی به مناطق با کاربری مسکونی
۰/۷۰	وجود امنیت
۰/۴۷	احساس تعلق محیطی بیشتر
۰/۵۷	نزدیکی به خویشاوندان و آشنایان
۰/۵۳	اعتماد اهالی محل نسبت به یکدیگر
۰/۵۱	روابط مردم محل با یکدیگر
۰/۵۰	کمک به همسایگان در حل مشکلات
۰/۵۵	یکدست بودن مردم به لحاظ قومیت
۰/۴۸	سطح مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی
۰/۴۱	مشارکت در فعالیت‌های داوطلبانه از قبیل ساخت مسجد، ترمیم معابر و ...
۰/۴۶	کاهش آسیب‌های اجتماعی از قبیل اعتیاد، دزدی و ...
۰/۴۴	دسترسی به اینترنت

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹.

در عامل اقتصادی ۱۵ متغیر به شرح جدول (۹) مورد بررسی قرار گرفت. مطابق جدول، ارزان بودن قیمت زمین نسبت به محل قبلی و ارزان بودن قیمت مسکن نسبت به محل قبلی از مهم ترین فاکتورهای اقتصادی می باشد که در استقرار و انتخاب سرپرستان خانوار در محدوده مورد مطالعه مؤثر بوده است.

### جدول ۹. بارعاملی متغیرهای عامل اقتصادی

بارعاملی	گروهها
۰/۴۱	فرصت های شغلی جدید برای جوانان
۰/۳۸	وجود فرصت های شغلی جدید برای زنان
۰/۴۴	وجود زمینه های خوداشتغالی
۰/۴۷	وجود زمینه های مشاغل خانگی
۰/۵۰	زمینه مناسب برای تولید صنایع دستی
۰/۵۰	زمینه مناسب برای فروش صنایع دستی
۰/۵۷	تنوع شغلی افراد خانوار
۰/۵۷	افزایش درآمد از طریق فعالیت های تولیدی، و....
۰/۴۲	درآمد حاصل از ایجاد صنایع روستایی
۰/۵۹	پایین بودن هزینه های نسبی زندگی
۰/۵۰	بهبود وضعیت مالی خانوار
۰/۴۱	دسترسی به بازار
۰/۸۱	ارزان بودن قیمت زمین نسبت به محل سکونت قبلی
۰/۸۸	ارزان بودن قیمت مسکن نسبت به محل سکونت قبلی
۰/۶۱	ارزان بودن اجاره بهاء نسبت به محل سکونت قبلی

منبع: یافته های تحقیق، ۱۳۹۹.

در عامل زیست محیطی ۹ متغیر به شرح جدول (۱۰) مورد بررسی قرار گرفت. مطابق جدول، آب و هوای پاک و محیط آرام و ساکت مهم ترین فاکتور زیست محیطی مؤثر بر انتخاب و استقرار سرپرستان خانوار در سکونتگاه های پیراشهری است.

### جدول ۱۰. بارعاملی متغیرهای عامل زیست محیطی

بارعاملی	گروهها
۰/۴۱	تراکم کمتر جمعیت
۰/۳۵	فراغت شغلی مثل بازنشستگی و از کارافتادگی
۰/۴۱	بیماری و فشارهای روحی و روانی در زندگی شهری
۰/۷۹	آب و هوای پاک
۰/۶۴	زیباشدن محیط روستا
۰/۴۵	افزایش ترافیک و آلودگی های صوتی در شهر
۰/۴۹	افزایش آپارتمان سازی و کاهش فضاهای مناسب زیستی در شهر
۰/۷۱	محیط آرام و ساکت
۰/۴۳	ارتقاء سطح سلامت محیط زندگی

منبع: یافته های تحقیق، ۱۳۹۹.

ضریب تعیین (R Square) برابر ۰/۹۸ شده است حکایت از برازش نسبتاً خوب مدل ساختاری دارد. نتایج میانگین واریانس استخراج شده (AVE) برای عوامل کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی بیشتر از ۰/۴ است که نشان از روایی همگرایی مناسب مدل دارد ( داوری و رضازاده، ۱۳۹۳: ۴۷). به طور کلی با توجه به مقادیر حاصل شده در جدول فوق می توان گفت مدل از نیکویی برازش قابل قبول و خوبی برخوردار است و لذا نتایج بیان شده قابل استناد و اطمینان هستند.

جدول ۱۱. شاخص های نیکویی برازش مدل

نام شاخص	مقدار	حدود قابل قبول
SRMR	۰/۱	کمتر از ۰/۱
R Square	۰/۹۸	-
AVE کالبدی	۰/۴۹۶	بیشتر از ۰/۴
AVE اجتماعی	۰/۵۲۲	بیشتر از ۰/۴
AVE اقتصادی	۰/۷۶۶	بیشتر از ۰/۴
AVE زیست محیطی	۰/۴۱۱	بیشتر از ۰/۴

منبع: یافته های تحقیق، ۱۳۹۹.

مقدار آماره آزمون t از ۱/۹۶ بیشتر شده است در نتیجه رابطه معنادار بین متغیرها وجود دارد. میزان تأثیر هر کدام از عوامل بر رشد سکونتگاه های پیراشهری ارائه شده است و نتایج به دست آمده نشان می دهد عامل اقتصادی با ضریب تأثیر ۰/۷۸۳، عامل اجتماعی با ضریب تأثیر ۰/۱۵۲، عامل کالبدی با ضریب تأثیر ۰/۱۴۰ و عامل زیست محیطی با ضریب تأثیر ۰/۰۹۹ در رشد سکونتگاه های پیراشهری تأثیر مثبت و معناداری داشته است. براساس نتایج، عامل اقتصادی بیشترین میزان تأثیر بر رشد سکونتگاه های پیراشهری را دارد.

جدول ۱۲. متغیرهای آزمون شده براساس آزمون T

فرضیه تحقیق	آماره آزمون T	ضریب تأثیر	p-value	نتیجه فرضیه
عامل کالبدی --> رشد سکونتگاه	۵/۷۳۱	۰/۱۴۰	۰/۰۰۰	تائید
عامل اجتماعی --> رشد سکونتگاه	۳/۷۹۱	۰/۱۵۲	۰/۰۰۰	تائید
عامل اقتصادی --> رشد سکونتگاه	۱۴/۶۳۸	۰/۷۸۳	۰/۰۰۰	تائید
عامل زیست محیطی --> رشد سکونتگاه	۲/۵۸۲	۰/۰۹۹	۰/۰۱۲	تائید

منبع: یافته های تحقیق، ۱۳۹۹.

### نتیجه گیری

در رشد سکونتگاه های پیراشهری عوامل متفاوتی مؤثر است. با توجه به نتایج تحقیق، ۴ عامل اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و کالبدی به عنوان عوامل مؤثر بر رشد سکونتگاه های پیراشهری بیرجند شناسایی شدند. نتایج نشان دهنده آن است در خصوص عوامل اقتصادی مهم ترین دلایل سرپرستان خانوار برای استقرار در سکونتگاه های پیراشهری، ارزان بودن قیمت مسکن نسبت به محل قبلی و ارزان بودن قیمت زمین نسبت به محل قبلی است. در عوامل اجتماعی



نیز وجود امنیت بیشترین اولویت را داشت. از نظر عوامل کالبدی، ساخت و ساز مسکونی و ویلاسازی، امکان بهسازی و مقاوم سازی منازل و همچنین عوامل زیست محیطی، آب و هوای پاک و محیط آرام و ساکت بیشترین تأثیر را داشته‌اند. با بررسی‌های صورت گرفته مشخص شد که عوامل اقتصادی بیش از سایر عوامل در رشد سکونتگاه‌های پیراشهری بیرجند تأثیر داشته است و روند افزایشی قیمت مسکن و زمین در شهر بیرجند به‌عنوان یک عامل دافعه، جمعیت را به‌اجبار به سمت سکونتگاه‌های پیراشهری روانه کرده است که در کنار آن ارزان بودن قیمت مسکن و زمین در تضاد با شهر، زمینه جاذبه را برای شهرنشینان فراهم می‌کند. عوامل مؤثر بر رشد سکونتگاه‌های پیراشهری بیرجند به ترتیب درجه اهمیت عبارت است از: عوامل اقتصادی، عوامل اجتماعی، عوامل کالبدی و عوامل زیست محیطی. نتایج حاصل از این تحقیق با برخی از پژوهش‌های انجام شده مقایسه شد. براساس تحقیق شریفی و همکاران (۱۳۹۴)، اولین مهم‌ترین علل جمعیت‌پذیری روستاهای حریم مادرشهرها مسکن ارزان قیمت، دومین عامل مسائل اشتغال و اقتصاد و عامل سوم موقعیت مکانی و دسترسی بوده است. بابایی و همکاران (۱۳۹۷)، به این نتیجه دست یافتند که از ۱۶ عامل مطرح شده، اولین و مهم‌ترین عامل در زمینه جمعیت‌پذیری روستاهای پیراشهری در شهرستان ارومیه قیمت پایین زمین، دومین عامل مهاجرت اقوام و آشنایان و تبعیت از آن‌ها و سومین عامل، پایین بودن هزینه‌های زندگی است. مقایسه نتایج تحقیق با مطالعات انجام شده نشان می‌دهد ارزانی قیمت زمین و مسکن، به‌عنوان مهم‌ترین عامل جمعیت‌پذیری و رشد روستاهای پیراشهری است. یافته‌های تحقیق حاضر با نتایج مطالعات انطباق دارد. گرانی مسکن شهری شرایط برای تشویق بازگشت شهرنشینان به روستاها پیرامونی فراهم آورده؛ رشد جمعیت در این روستاها منجر به افزایش ساخت و ساز و به تبع آن افزایش قیمت مسکن را به دنبال خواهد داشت. لذا جهت جلوگیری از بروز پیامدهای منفی، برنامه‌ریزی‌های لازم توسط مدیران و برنامه‌ریزان روستایی ضروری است.

## منابع

- آشنایی، تکتم؛ دانشپور، عبدالهادی؛ صرافی، مظفر. ۱۳۹۲. ضرورت به‌کارگیری رهیافت برنامه‌ریزی و مدیریت زیست محیطی در هدایت و کنترل رشد سکونتگاه‌های پیراشهری در منطقه کلان‌شهری تهران. سومین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت محیط‌زیست. صص ۱۳-۱.
- افراخته، حسن. ۱۳۹۹. فضاهای پیراشهری: الگوها، عوامل و پساایندها. مجله توسعه فضاهای پیراشهری. شماره اول. صص ۱۵-۱۰.
- بابایی، محبوب؛ بصیری، مرتضی؛ بدراق نژاد، ایوب. ۱۳۹۷. تحلیل جمعیت‌پذیری و روند تحولات اقتصادی - اجتماعی روستاهای پیراشهری در شهرستان ارومیه. مجله توسعه فضاهای پیراشهری. شماره ۱. صص ۷۹-۹۰.
- بهرامی، آرمان. ۱۳۹۵. آثار مهاجرت‌های روستایی بر گسترش کالبدی شهر (مطالعه موردی: شهر دیواندره). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه مازندران.
- پاپلی یزدی، محمدحسین؛ رجبی سناجردی، حسین. ۱۳۸۲. نظریه‌های شهر و پیرامون. انتشارات سمت.
- خراسانی، محمدامین؛ رجایی، سیدعباس. ۱۳۹۳. نگرشی بر پویای جمعیتی در روستاهای پیراشهری. مجموعه مقالات اولین همایش توسعه پایدار روستایی در افق ۱۴۰۴. صص ۹-۱.

- دانشپور، زهره. ۱۳۸۵. تحلیل نابرابری فضایی در محیط پیراشهری، کوشش در استفاده از رهیافت برنامه‌ریزی و مدیریت راهبردی در تهران. نشریه هنرهای زیبا. شماره ۲۸. صص ۱۴-۵.
- دانشپور، سید عبدالهادی؛ صرافی، مظفر؛ آشنایی، تکتم. ۱۳۹۵. تحولات پیراشهرنشینی در هاله کلان‌شهری تهران در دوره ۱۳۸۵-۱۳۷۵ خورشیدی به سوی توسعه‌ای سازنده یا گسترشی پراکنده؟. فصلنامه معماری و شهرسازی. شماره ۱۶. صص ۳۳-۵.
- داوری، علی؛ رضازاده، آرش. ۱۳۹۳. مدل‌سازی معادلات ساختاری با نرم‌افزار PLS. تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- رحمانی، بیژن؛ شفیعی ثابت، ناصر؛ مزارزهی، یعقوب. ۱۳۹۸. نقش جریان‌های فضایی در تحولات اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی مورد: روستاهای پیرامونی شهر زاهدان. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی. شماره ۳. صص ۳۳-۵۰.
- سالنامه آماری شهرستان بیرجند. معاونت آمار و اطلاعات. ۱۳۹۶.
- شریفی، مریم؛ جوان، جعفر؛ شایان، حمید؛ رهنما، محمدرحیم. ۱۳۹۴. تحلیل علل جمعیت‌پذیری روستاهای حریم مادرشهرها با استفاده از تحلیل عاملی، مطالعه موردی: قلعه خیابان مشهد. فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی. شماره ۹. صص ۲۵-۲۲.
- صالحی بابامیری، چیا؛ مولایی، نصرالله؛ معتمدی مهر، اکبر؛ آمار، تیمور. ۱۳۹۵. تحلیل روند تحولات ساختار اجتماعی - فرهنگی روستاهای پیراشهری، مطالعه موردی: شهر سقز - استان کردستان. فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی. شماره ۱۶. صص ۷۶-۶۱.
- صرافی، مظفر. ۱۳۷۷. مبانی برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای. تهران: انتشارات سازمان برنامه‌بودجه.
- طاهرخانی، مهدی. ۱۳۸۱. بازشناسی عوامل مؤثر در مهاجرت‌های روستا - شهری. مجله تحقیقات جغرافیایی. صص ۹۷-۶۳.
- طورانی، علی؛ خراسانی، محمدامین؛ خواجه شاهکوهی، علیرضا. ۱۳۹۲. واکاوی پویایی فضایی جمعیت در نواحی پیراشهری. برنامه‌ریزی منطقه‌ای. شماره ۳. صص ۲۳۸-۲۱۹.
- فنی، زهره؛ خلیل‌اللهی، حسینعلی؛ سجادی، ژیلای؛ فال‌سلیمان، محمود. ۱۳۹۷. تحلیل مهاجرت‌های روستا-شهری و پیامدهای آن بر ناپایداری شهری، مطالعه موردی: شهر بیرجند. شماره ۱ (پیاپی ۱۷). صص ۲۴-۱۳.
- فلاسی، طیبه. ۱۳۹۳. بررسی و تحلیل مهاجرت معکوس شهر به روستا و عوامل مؤثر بر آن، مطالعه موردی: شهر بیرجند. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه پیام نور بیرجند.
- قنبری، سیروس؛ جمشیدزهی شه‌بخش، امید. ۱۳۹۹. خزش شهری و تحولات کالبدی-فضایی سکونتگاه‌های پیراشهر زاهدان. مجله توسعه فضاهای پیراشهری. شماره اول. صص ۱۰۳-۸۵.
- کامروا، مهرداد. ۱۳۷۳. بحران شهرنشینی در ایران. مجله کلک. شماره ۵۷. صص ۶۹-۵۴.
- هاروی، دیدوید. ۱۳۵۸. شهر و بازار. ترجمه بهروز منادی زاده. نشر ایران.
- Banai, R. 2014. **Definition, Data, Methods of Measurement, and Environmental, Consequences, Journal of Sustainability Education.** Vol. 7. pp. 2151-7452.
- Gonzalez, G. Rocio Manteiga, S. Maria Teresa Moresa and Gumersindo Feijoo. 2018. **Assessing the sustainability of Spanish cities considering Environmental and socio economic Indicators, Journal of cleaner production.** Vol. 178.

- Gregor, D. Simon, D. & Thompson, D. 2005. **The Peri-urban Interface; Approaches to Sustainable Natural and Human Resource Use**, EARTHSCAN. pp. 119-153.
- Halkatti, M. purushothaman, S. & Brook, R. 2000. **Participatory Action Planning in the Peri-urban Interface, Environment and Urbanization**. Vol. 15.
- Ravetz, J. Fertner, C. & Nielsen, T. S. 2013. **The dynamics of periurbanization. In Peri-urban: futures: Scenarios and models for land use change in Europe**. pp. 13-44.
- Wilson, R. 2015. **Indigenous land management in urban and peri-urban landscapes**. Hons thesis. Universit.

